

УДК 316.33:323.39

Іванов О. В.

СИМВОЛІЧНИЙ ВИМІР ЕЛІТАРНОГО СТАТУСУ
ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА

Соціологія символу та соціологія еліт є досить розвиненими галузями соціологічної науки, однак досі не було здійснено спроб використати дослідження символіки елітарних статусів для аналізу сучасної політичної ситуації в Україні. Автор, базуючись на соціологічних теоріях символу та еліт, методом контент-аналізу досліджує символіку статусу голови уряду до і після президентських виборів 2004 р., трансльовану в повідомленнях інформаційних інтернет-медіа. Здійснюється спроба показати приховану динаміку та зв'язок символічних характеристик уряду Віктора Януковича, Юлії Тимошенко та Юрія Єханурова із зовнішньою політичною кон'юнктурою.

Загальновідомим є факт, що наприкінці 2004 р. в Україні відбулась безпрецедентна (за період від 1991 р.) зміна влади. Змінилась, як верхівка політикуму, так і тисячі чиновників нижчого рангу. Проте одним із головних глобальних наслідків «помаранчевої революції»

є оновлення центрального елементу апарату держави, що забезпечує конкретне втілення політики нової владної команди. Мова йде про виконавчу владу, а саме про вищий орган у системі органів виконавчої влади — уряд, який в Україні має назву «Кабінет Міністрів». Пер-

соналізованим втіленням уряду в нашій державі є прем'єр-міністр, адже саме він здійснює щоденне стратегічне керівництво цією владною структурою.

На парламентських виборах березня 2006 р. найбільше голосів здобули ті ж такі «помаранчева» (хоч і розділена) і «біло-блакитна» команди (за «Партію Регіонів», нагадаємо, проголосувало близько 32%, за «Нашу Україну» і «БЮТ» - 14% і 22% відповідно). Тому цікавим і актуальним є порівняння діяльності двох найбільш яскравих урядів - представників кожної з команд. Нас, зокрема, цікавить символічний вимір оцінок діяльності уряду Януковича та уряду Тимошенко в засобах масової інформації, а також (що власне і є предметом цієї роботи) символічний вимір елітарного статусу урядовця до і після «помаранчевої революції» на прикладі зазначених урядів. Крім того, розглянуто уряд Єханурова на предмет змін символічного аспекту висвітлення його діяльності в ЗМІ, як наслідку змін у самій «помаранчевій» команді після її розколу, внаслідок відставки Юлії Тимошенко.

Уряд Януковича на момент проведення емпіричної частини дослідження не перебував ще при владі, тому до аналізу залучено лише матеріал, що стосується його діяльності (а точніше - діяльності його керівника) в період 2002-2004 рр. Крім того, наразі, після підписання «Універсалу національної єдності» і переформатування коаліції та включення до складу уряду представників як ПРУ, так і НСНУ, КПУ і СПУ, цей уряд уже не можна вважати яскравим представником альтернативної «помаранчевим» владі.

Оскільки одним із ключових у нашому дослідженні є поняття елітарного статусу, слід розглянути феномен еліти в контексті соціологічного його розуміння. Як у класичній, так і в сучасній соціологічній науці немає спільного бачення у трактуванні терміну «еліта». Та хоч як би істотно різнилися дефініції цього поняття, практично кожна з них наголошує на вибраність осіб, які належать до «еліти». Точки зору на зміст категорії «еліта» відрізняються одна від одної в основному ставленням до ідеальних принципів рекрутування еліти та відповідними аксіологічними установками: одні дослідники вважають, що справжня еліта повинна вирізнятися знатністю свого походження; другі зараховують до цієї категорії найбагатших; треті, вважаючи елітарність функцією особистих досягнень і характеристик, - найобдарованіших представників соціуму.

Адекватність різних інтерпретацій зумовлена специфікою тієї галузі соціального знання, в рамках якої проводять дослідження. Культурологіч-

ному і соціально-філософському підходам найбільшою мірою відповідає останнє з перерахованих вище визначень складу еліти. Для сучасних соціологічних досліджень політичної еліти більш операціональним є трактування еліти як категорії осіб, що мають владу, - незалежно від того, які чинники зумовили їхню владну позицію: походження, фінансовий стан чи особисті заслуги. Всі перераховані чинники називаються критеріями типологізації еліт [1].

Очевидно, верхній прошарок будь-якого сучасного суспільства включає різні елітні групи; економічні, інтелектуальні, професійні. Щодо виділення саме політичної еліти в загальній структурі еліт, властивий тому або іншому суспільству, в сучасній науці точиться серйозна теоретична дискусія, і на сьогодні її навряд чи можна вважати остаточно завершеною.

У науковій літературі склалися три основні підходи до теоретичного розгляду політичної еліти:

1) позиційний, який встановлює ступінь політичного впливу тієї або іншої особи, виходячи з її позиції в системі влади (до еліти, згідно з таким підходом, відносять насамперед членів уряду, парламенту тощо);

2) репутаційний, заснований на виявленні рейтингу політика за допомогою експертних оцінок;

3) такий, що базується переважно на виділенні осіб, які ухвалюють стратегічні рішення [5].

У нашій роботі ми використовуємо перший підхід, оскільки у дослідженні зазначених урядів, на нашу думку, всі три підходи вказуватимуть на урядовців, як представників політичної еліти. Така гіпотеза базується на високому рейтингу Віктора Януковича та Юлії Тимошенко в період їхнього прем'єрства (репутаційний підхід) та безперечної наявності у них всіх важелів для ухвалення стратегічних рішень (останній підхід).

Як метод збору емпіричних даних для подальшого аналізу ми обрали контент-аналіз ЗМІ. Адже саме преса дає найбільш повний масив інформації про події в країні. За оперативністю подачі матеріалів та масштабністю впливу на населення газетним виданням немає рівних серед документальних засобів комунікації. Але охопити весь різнобарвний і швидкоплинний потік сучасних подій, відображених у пресі, не під силу творчим колективам аналітичних служб державних органів, що займаються аналізом та прогнозуванням суспільно-політичного життя. При цьому, обмежитися тільки анотаціями або рефератами статей з преси працівники цих служб вважа-

ють за недоцільне, бо при складанні повноцінного аналітичного огляду або прогнозу розвитку суспільно-політичної ситуації, на їхню думку, краще мати справу з повнотекстовою інформацією. В аналізі змісту комунікації важливо знати не тільки кількісні показники згадування на сторінках преси тієї чи іншої події, особи, важливо й те, в якому контексті це висвітлюється, як інформація інтерпретується пресою. В зв'язку з вищезазначеним, постало питання вдосконалення засобів обробки та подання такої інформації, підвищення її наочності й доступності. Найбільш прийнятним для проведення цієї процедури виявилось застосування елементів методу контент-аналізу, оскільки об'єктом дослідження цього методу є саме текст. У західній науці контент-аналіз розвивається вже майже сто років і вважається провідним методом вивчення засобів масової комунікації [3, 318-322].

Таким є прикладний аспект цієї роботи. Не менш актуальною є її теоретична сторона. Йдеться про соціологію символу. Адже переважна більшість монографій дослідників, які присвячували в соціальній науці увагу символу, складається майже виключно із зарубіжних авторів. Це зумовлено тим, що у вітчизняній соціологічній думці, на жаль, поки що немає серйозних і масштабних досліджень цього феномена, хоча інтерес до цієї галузі соціологічної теорії очевидний. Така ситуація пояснюється, напевно, як особливостями вітчизняної соціально-політичної практики взагалі, так і специфікою розвитку українського суспільствознавства в останнє десятиріччя, зокрема. Разом з тим насичення українського та російського соціологічного простору «великими теоріями» різного роду вже відбулося, тому можна очікувати зміни аналітичного фокусу й інтересу на користь теорій більш спеціального характеру. До таких, безперечно, належать і соціологічні концепції символу.

Якщо ж говорити про ті стратегії прикладного соціального дослідження, які безпосередньо і недвозначно використовували у своїх емпіричних підходах власне символ як інструмент, категорію й одиницю аналізу, то найбільш відомими є дві серйозні спроби такого роду. Перша здійснена Гарольдом Лассуелом з колегами в 1952 р. у рамках проекту RADIR (Revolution and Development International Relations) Інституту Гувера Стенфордського університету, друга - датським психологом Джерардом Девітом (1962), присвячена віковому символізму (тут ми не будемо її розглядати, оскільки вона меншою мірою стосується предмету нашого зацікавлення - соціології політики та еліт).

Дослідження, проведене під керівництвом Лассуела, містить аналіз «ключових символів сучасної політики»: основних тенденцій їх трансформації та характеру функціонування, а також присвячене власне методологічним проблемам вивчення символічної сфери. Як конкретний емпіричний метод збору даних, використано відносно новий на той час (початок 50-х рр. минулого століття) контент-аналіз. Соціологи пояснили свій підхід до аналізу символічного змісту таким чином: «Що об'єднує більшість дослідників, які говорять про "символи" (як технічний термін для слів), - це інтерес до потоку слів, як виразу уявлень. Слова є "символи", оскільки вони означають (символізують) уявлення тих, хто їх використовує. Символічний аналітик працює зі словами, відбираючи ті з них, які найбільш точно відображають уявлення, наявність або відсутність яких необхідно встановити і описати. Символи, що потрактовані таким чином, використовують як *"операціональні індекси" уявлень*» [4, 85-91]. Фокус дослідження був зроблений на «зміні вокабуляріїв сучасних еліт»; як аналітичний матеріал, або символи, були вибрані ключові слова, безпосередньо пов'язані зі стабільністю еліти того періоду - *«конкуруючі вокабулярії політичної ідеології»*. Загальна схема проекту RADIR припускала здійснення порівняльного аналізу світових тенденцій щодо п'яти цінностей-цілей: *демократії, безпеки, братерства, достатку та освіти*. Для мінімізації ефекту різночитання, на самому початку дослідниками сформульовані єдині операціональні значення цих понять. Було проаналізовано пресу Великобританії, Росії/СРСР, США, Франції і Німеччини з 1890 по 1949 рр. Схема аналізу містила такі категорії: рівень уваги, що приділяється об'єкту дослідження тієї або іншої цінності-мети у відповідних виданнях; оціночний контекст; інтенсивність (частота згадування); трансформація в часі й просторі, характер взаємодії: (а) символу з символом; (б) символу з подією; (с) події з символом. Під час дослідження було виділено 416 символів, що утворили «основний список», з них 206 одиниць були назвами національних (або подібного роду) утворень - країн, національних меншин, континентів тощо; 210 одиниць аналізу були «ключовими символами» головних ідеологічних систем, що змагалися в світовій політиці протягом останнього (на момент дослідження) півстоліття. Аналізували тільки редакторські статті; символ зі списку, що містився в публікації, фіксувався 1) як присутній; 2) як схвалюваний, засуджуваний або нейтрально згадуваний, незалежно від кількості його згадок,

починаючи з одного разу. Це дало змогу отримати суму статей, в яких був присутній той чи інший символ, а не частоту його появ узагалі. Варто наголосити, що Лассуел з колегами обмежили свій список символів іменниками, вважаючи, що безладна суміш утруднюватиме облік відмінностей у частоті розподілу різних елементів щодо об'єкту аналізу. Проте в процесі дослідження і особливо під час підведення його підсумків автори були вимушені визнати помилковість своєї позиції і проблематичність такого роду редукції.

«У міру того, як ми просувалися вперед, стало ясно, що з багатьох причин краще було би вибрати якийсь інший підхід. Внаслідок ігнорування неістотних частин мови залишилися недослідженими великі обсяги значень. Вирішення цієї проблеми ми залишаємо для контент-аналізу майбутнього» [4, 85-91].

Соціологи, проте, вважали своє дослідження достатньо успішним і таким, що в цілому вирішило задачі, які стояли перед ним. Крім власне вивчення символізму міжнародної політики, метою було вдосконалення методу контент-аналізу. Статус символу, наданий йому під час цього дослідження, був до певної міри універсальним: символ був водночас теоретичним базисом, вимірним засобом, категорією та одиницею аналізу. Разом з тим викликає дійсно багато запитань зосередження на іменниках, що, в принципі, є наслідком недостатнього теоретичного аналізу символічного.

Отже, щоб здійснити адекватний символічний аналіз і обґрунтувати можливість емпіричного застосування символу, необхідно припустити: 1) що соціальний світ є світом символічним; 2) що соціальні факти, як факти символічні, є змістом індивідуальної та колективної свідомості; 3) що цей зміст, окрім образного рівня, втілюється, в результаті, на рівні номінативному; 4) що граматична структура мови може бути використана як аналітичний інструментарій у соціологічних дослідженнях.

Російський дослідник О. А. Кармадонов застосовує поняття «символічної тріади». Кінцева символічна тріада, або символ-межа, є, на його думку, комплексом, що включає *когнітивний символ* (К-символ, іменник), *афективний символ* (А-символ, прикметник), *діяльнісний символ* (Д-символ, дієслово) [2]. Принципова символічна тріада формується в індивіда, спільноти відносно будь-якого феномена навколишнього світу. Тим самим, для того щоб з'ясувати ставлення до чого-небудь, сприйняття чого-небудь, уявлення про що-небудь, необхідно з'ясувати

склад характерної символічної тріади, що сформувалася в індивіда, спільноти, суспільства щодо того чи іншого об'єкта нашої уваги. У такій спосіб можна реконструювати специфічні символічні комплекси, або, іншими словами, суб'єктивні/ колективні семантичні простори будь-якої глибини і структурованості. Створений символічний комплекс являє собою набір уявлень, придатних до індукції та диверсифікації. Досліджуваний символічний комплекс, або символ-межа, може стосуватися окремого факту, явища, події, предмета, індивіда, групи чи бути комплексним уявленням про світ, соціальне середовище взагалі.

У нашому дослідженні видається доцільним використати «символічну тріаду», але в дещо специфічному і конкретизованому розумінні:

1) афективну символіку розглянути на предмет того, які саме характеристики прем'єр-міністра і в якій пропорції транслюються ЗМІ - як політичної фігури, як керівника колективу, професіонала чи характеристики загального особистісного плану. Таким чином можна було б зробити висновки про раціоналістичність чи гуманістичність символічного поля сучасного статусного розширення в українському суспільстві;

2) когнітивну символіку розглянути на предмет того, які образи прем'єр-міністра найбільше транслюються ЗМІ - як людини чи як посадовця, певної функціональної одиниці в загальному механізмі влади.

3) діяльнісну символіку можна розглянути на предмет ініціативності чи підпорядкованості дій прем'єр-міністра (наявності чи відсутності біля дієслів, які позначають вчинки прем'єра, ремарок «на виконання доручення», «за розпорядженням» тощо) і, відповідно, його символічної впливовості у вищих ешелонах влади;

Виходячи з цього, було сформульовано наступні завдання дослідження:

1) дослідити символічний вияв впливовості прем'єр-міністра України через діяльнісний компонент т. зв. символічної тріади за О. Кармадоновим.

2) проаналізувати раціональність і гуманістичність символічного образу прем'єр-міністра України через розрахунок пропорції політичних, професійно-публічних та особистісних характеристик у межах афективного компоненту, а також когнітивного компоненту, на предмет того, які образи прем'єр-міністра найбільше транслюються ЗМІ - як людини чи як посадовця, певної функціональної одиниці в загальному механізмі влади;

3) виявити зміну зазначених символічних

вимірів у часі та можливий їх зв'язок з певною ситуацією в соціально-політичному житті країни.

Об'єктом дослідження були публікації, що стосуються прем'єр-міністра України, в Інтернет-виданнях for-ua.com, korrespondent.net та oligarh.net. Вибірка з 2500 статей і повідомлень, що з'явилися у період з 3 грудня 2003 р. по 3 грудня 2005 р. (за рік до початку «помаранчевої революції» і через рік після неї).

Поняття, що застосовуються для побудови інструментарію дослідження та опису його результатів.

Символ - те, що в своїй чуттєвій формі вказує на щось інше або заміщає щось інше і щодо сприйняття якого в суспільстві існує консенсус.

Впливовість політика - можливість втілювати в життя певні рішення, що впливають на ситуацію в країні та на окремих людей за власною ініціативою.

Ініціативність - здатність і можливість здійснювати самостійні, незалежні від інших дії.

Раціональність - характеристика, пов'язана з логічно вмотивованим сприйняттям людської діяльності, найвища цінність у політиці - ефективність.

Гуманістичність - характеристика, що стосується емоційного і морального аспекту людської діяльності, найвища цінність у політиці - справедливність.

Операціоналізацію вищенаведених концептів здійснено так: символічний вияв впливовості/самостійності фіксується через відсоток дієслів, що позначають акт, здійснений особою, без посилання на дії іншої особи («за дорученням», «на виконання» тощо) і з таким посиланням. Така дієслівна конструкція фіксується по 1 разу на кожен матеріал (статтю, інформаційне повідомлення), навіть якщо вона трапляється в межах цього матеріалу неодноразово. Відповідні відсотки вираховуються для кожного прем'єр-міністра окремо. Порівняння здійснюється як між відсотками окремих прем'єр-міністрів, так і між зазначеними часовими проміжками (за рік до початку «помаранчевої революції» і через рік після неї).

Символічний вияв раціональності та гуманістичності фіксується через прикметники (афективний компонент) та іменники (когнітивний компонент) на позначення характеристик прем'єр-міністра як політичного діяча (для прикметників) або образу політичного діяча (для іменників), професійно-публічних характеристик (для прикметників) або образу професіонала і громадського діяча (для іменників), особистісних характеристик (для прикметників) або образу людини в особистісному вияві (для іменників).

Приклади:

- прикметники для характеристики політичного діяча: впливовий, контрольований, консервативний, радикальний і под.;

- іменникові конструкції на позначення політичного діяча: прем'єр-міністр, голова комісії, голова делегації, перший номер в списку партії і под.;

- професійно-публічні прикметникові характеристики: досвідчений, вмілий, професійний і под.;

- іменникові конструкції на позначення образу професіонала і громадського діяча: економіст, господарник і под.;

- особистісні прикметникові характеристики: добрий, агресивний, справедливий, нервовий, спокійний і под.;

- іменникові конструкції на позначення образу людини в особистісному вияві - батько, дружина, син, патріот, бурят, селянин, інтелігент і под.

До цього списку включаються ті характеристики, які не потрапляють у класифікацію політичної чи громадсько-професійної діяльності.

У результаті проведеного контент-аналізу отримані кількісні дані наведено у таблиці.

З таблиці видно, що символіка самостійності та залежності статусу прем'єр-міністра не мають статистично значущих відмінностей за частотністю згадувань у ЗМІ в обидва досліджуваних періоди - до і після «помаранчевої революції» (відмінність незначна - на рівні 5%). Водночас для Юлії Тимошенко символіка самостійності в інформаційних повідомленнях і статтях траплялася частіше, ніж символи залежності й підпорядкованості (різниця значуща - на рівні 1%), а для Віктора Януковича - навпаки (з таблиці видно, що дієслівні конструкції «залежного» типу переважають на 4%, відмінність значуща - на рівні 1%).

Для Юрія Єханурова явно переважають характеристики його як політичної фігури (їх частка становить 32% - проти 18,4%, що в сумі дають інші характеристики). Для Віктора Януковича таку позицію посідають громадсько-професійні характеристики (практично така ж відмінність: 32% проти 18%).

Особистісні характеристики прем'єрів мають незначну частку в загальній символіці цього статусу: загалом це 6%. Саме таку частку вони мають у характеристиках Юрія Єханурова і Віктора Януковича. Водночас для Юлії Тимошенко ці характеристики займають набагато важливіші позиції: їх відсоток сягає 10. Водночас для неї громадсько-професійні характеристики та характеристики її як політичної фігури мають однакове

Таблиця. Абсолютна кількість згадувань символів-характеристик та відсотки від загального числа згадувань відповідного прем'єр-міністра

Прізвище та ім'я прем'єр-міністра	Символи-характеристики (абсолютна кількість згадувань/ відсоток від загального числа згадувань прем'єр-міністра)	Самостійність	Залежність	Характеристики як політичної фігури	Громадсько-професійні характеристики	Особистісні характеристики	Всього
Юрій Єхануров		368/25%	358/24,6%	472/32%	170/12,4%	85/6%	1453/100%
Юлія Тимошенко		160/29%	123/22%	113/20%	104/19%	57/10%	557/100%
Віктор Янукович		113/23%	132/27%	57/12%	160/32%	28/6%	490/100%
Всього		641/26%	613/24,5%	642/26%	434/17,5%	170/6%	2500/100%

значення - 20% і 19% (відмінність незначуща - на рівні 5%).

Слід зазначити також кілька тенденцій, що не знайшли свого відображення у наведеному дворівневому розподілі.

1. Для Юрія Єханурова кількість згадувань дієслівних конструкцій, що символізують залежність, домінувала одразу після його призначення. Згодом, з наближенням до виборів і початком формування передвиборчого списку партії «Народний союз "Наша Україна"» кількість таких конструкцій різко знизилась і почала переважати символіка самостійності.

2. Для Юлії Тимошенко на початку її прем'єрства домінувала символіка самостійності, а незадовго до відставки - залежності.

3. Для Віктора Януковича символіка залежності переважала постійно, а в передвиборчий період навіть дещо зросла.

4. Характеристики Віктора Януковича як політичної фігури домінували до початку передвиборчої кампанії; під час передвиборчої кампанії кількість характеристик його публічно-професійних характеристик різко зросла і почала переважати.

Вважаю, що проведене дослідження довело корисність методики контент-аналізу для виявлення прихованих закономірностей і тенденцій змін у символічному просторі політики і статусної системи. Також стало зрозуміло, що символічне наповнення статусу залежить від зовнішніх

політичних обставин і взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу.

З проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

1. У символічному вимірі статус прем'єр-міністра не є безумовно впливовим і незалежним, але водночас і не є повністю підпорядкованим. Впливовість і незалежність прем'єра визначається особливостями зовнішньої політичної ситуації: передвиборчий період чи «затишшя перед виборами», тиск Президента і надання прем'єру повноважень на кшталт *carte blanche*.

2. У політичній статусній ієрархії все ще визначальними є раціоналістичні, маскуліні (якщо говорити в термінах теорії гендеру) характеристики і символи. Перш за все, це характеристики прем'єра як елемента апарату влади, що має свої функції, - політичної фігури. На другому місці - громадсько-професійні характеристики, які можуть бути безпосередньо не пов'язаними з виконанням посадових обов'язків. Особистісні характеристики відіграють незначну роль. З цього випливає і несуттєвість «людського фактора» в символіці статусу прем'єра.

3. Залежність прем'єра у символічному вимірі після «помаранчевої революції» зменшилась, але вона є різною для двох прем'єрів «післяреволюційного» періоду. Для останнього з досліджуваних - Юрія Єханурова - вона більша.

1. Гаман-Голутвина О. В. Определение основных понятий элитологии // Полис - 2000. - № 3.
 2. Кармадонов О. А. «Символ» в эмпирических социальных исследованиях // Социс - 2004. - № 6.
 3. Сорока М. Б. Використання методу контент-аналізу при створенні автоматизованих інформаційних систем / М. Б. Сорока, Н. В. Танатар // Бібліотека. Наука. Куль-

тура. Інформація: Наукові праці НБУВ. Вип. 1.- 1998.— С 318-322.

4. Mayer N. Zald. Politics and Symbols: A Review Article // The Sociological Quarterly, -Jan 1966. -Vol. 7. -Issue 1. - P. 85-91.
 5. Putnam R. The Comparative Study of Political Elites. N.Y., 1976.

O. Ivanov

SYMBOLIC MEASURE OF THE ELITARIAN STATUS OF PRIME MINISTER

Sociology of symbol and sociology of elites are quite developed branches of sociological science, however until now there were no attempts to use the research of symbolism of elitarian statuses for the analysis of actual political situation in Ukraine. Author, basing on the sociological theories of symbol and elites, explores, with the help of the method of content-analysis, the symbolism of the status of the head of the government of Ukraine before and after presidential elections in 2004, transmitted by the information messages of internet-newsmedia. An attempt to show the hidden dynamics and relation between symbolic characteristics of Victor Yanoucovych's, Julia Tymoshenko's and Juriy Yekhanurov's governments and the external political state of affairs is making.